

“Ohtlik loodus” ja muud keskkonnahirmud

Reet Hiimäe

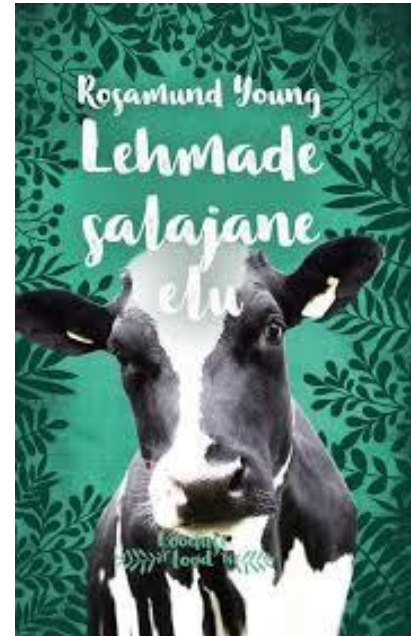
Lasteaiaõpetajate eesti keele õppeseminar
„Üle metsa, vurr! Keel ja keskkond“

3.10.2018 Tartus

Fookus

- Loodusega/keskkonnaga seotud hirmud ja uskumused tänapäeva lastel – trendid-suundumused, mõjutajad
- Paralleelid vanema keskkonnapärimusega – muutused, jätkumotiivid
- Loodusega seotud usundiline pärimus / rahvajutud laste keskkonnahariduse ja loodusteadlikkuse teenistuses – näiteid, ideid; folkloristika puutepunktid psühholoogia, meediauuringute, pedagoogikaga

Tänapäeva laste ohtlik loodus

- Siililegi selge: laste meediatarbimisele-nutiseadmete kasutamisele kuluv aeg märgatavalt suurenenud õueslooduses viibimise aja arvelt; loodusega seotud teave tuleb suuresti meedia (nii dokumentaalse kui fiktsionaalse) vahendusel. Detailid *versus* stereotüübid.
- Lapsed võtavad üle ühiskonnas prevaleerivaid stereotüüpe, uskumusi, hirme ise seda sageli teadvustamata.
- Koolipärimus 2018 materjal: paljudel vastanud õpilastel on loodusega seotud hirme, kõige sagedamini mainiti hirmu putukate, ämblike, madude ees, ka üldisemalt metsa ees. Aga ka globaalhirmud (kliimasoojenemine, -katastroofid, sõda-terrorism, maailmalõpp).
- *Mind hirmutavad kõige rohkem ämblikud, sest nad on nii õudsad, suured, karvased, sajajalg- ja -silmsed elukad, kes tegelikult tahavad sind ära süüa. Nad on veel nii suured ka, et sure või maha.* (ID3480, tüdruk, 10-aastane)

Noppeid Koolipärimus 2018 vastustest

- *Ma kardan konni, madusid ja putukaid (ID1859, tüdruk, 15).*
- *Mul on kohutav konnafoobia, seega ma olen näinud ka unes, kuidas hiigelsuur konn mind taga ajas Arizona vihmametsas (ID135, tüdruk, 18).*
- *Ma kardan tegelikult pimedust ja igasuguseid putukaid ning kindlasti ämblikke (ID2006, tüdruk, 13).*
- *Ma kardan erinevaid putukaid (ämblikke, puuke jne...) ja madusid (ID2282, tüdruk, 14).*
- *Kardan jubedalt loomi nagu näiteks kasse ja koeri ja ei kannata absoluutselt väiksemaid putukaid (ID2401, tüdruk, 15).*
- *Väiksena on mind hirmutanud metsloomad, nt karud, hundid (ID383, poiss, 18).*
- *Ma kardan kalu ja limaseid olendeid konni ja usse, ämblikke jm putukaid (ID3254, tüdruk, 13).*
- *Mind hirmutab väga kliimasoojenemine ja see kuidas inimesed seda ilusat maakera reostavad ja lõhuvad (ID143, tüdruk, 11).*
- *Kindlasti on mind palju mõjutanud ka ema jutt metshaldjatest, kes eksitavad su teelt, kui liiga sügavale metsa lähed (ID772, tüdruk, 15).*
- *(„Metsas elab kotionu“, samuti hirmutavad lapsevanemad lapsi metsas toimunud kuritegudega – metsahirmu ja metsas toimunud sündmuse hirmu ühtesulamine)*

Meedia uskumuste ja hirmude kujundajana

- **Merle Taimalu** doktoritöös (2007) võrdlus 1993. ja 2003. aasta koolieelikute hirmude kohta: televisiooni-meedia mõju laste hirmukujutelmadele süvenenud. 2018. aastaks veelgi enam.
- Kliimamuutuste, liigirikkuse drastilise vähenemise, ökokatastroofide ohu **kestev kajastamine meedias** koos üldisemate elustiilitrendidega (nt veganlus) põhjustab nii mentaalseid kui käitumismuutusi, mõju jõuab otsesemalt või kaudsemalt ka lasteni. Kuigi lasteaialapsed ei loe uudiseid, on nad sageli juures, kui raadiost-telerist tulevad haakuvad saated < meedia keelelaenud, tooni andva keelekasutuse ülevõtt, kuid saadud info üksi töötlemine võib käia üle jõu. Kaasa mõjub ka **täiskasvanute loodusest kaugenemine** – nt nende hoiatused: ilves hüppab puu otsast kaela, hunt murrab lapsi.
- **Äärmuslike ja geograafiliselt kaugete juhtumite kuhjumine** meedias (nt elevant trampis Indias inimese surnuks), rõhk kõige-kõige ohtlikumatel või mürgisematel liikidel, kõige hullematel katastroofidel. Lapsed pigem küll teavad, et Eestis pole tarantleid ega kägistajapüütoneid, aga nende visuaalse kohaloleku tõttu on hirm ja looduses liikumise vastumeelsus alateadvusse juba juurdunud.
- Teisalt **animafilmide looduskeel** – rääkivad heroiseeritud turboteod jm ebarealistlikud loomkangelased.

Meedia uskumuste-hirmude kujundajana 2

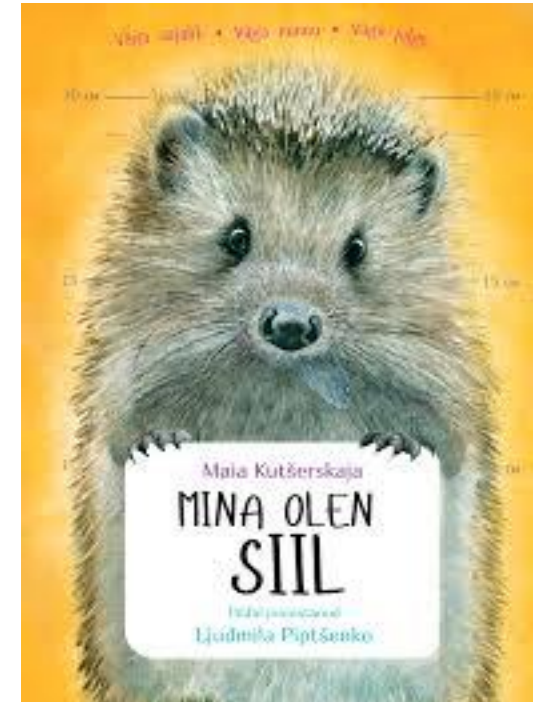
- Meedia vahendatud reaalsuse **peegeldused õpilaste hirmudes:**
- *Vahepeal kartsin hunte, sest nägin ühes ellujäämissaates, kui hirmus võib olla üks näljas hunt (ID377, poiss, 17)*
- *Mind hirmutavad väga erinevad katastroofid, mis maailmas aset leiavad ning terrorirünnakud, looduskatastroofid jne (ID2905, tüdruk, 18)*
- Merle Taimalu vahendab **5-6-aastaste laste hirmude esikümnet**: levinuimad olid hirm eksootiliste loomade ees, televisiooniga seotud hirmud, hirm kujuteldavate olendite ja tuttavate loomade ees.

Intervjueerija (I): Kas sa mõnda looma kardad?

Laps (L): Jah, tiigrit. Ta on paha ja isegi võib inimesi süüa.

I: Noo? Tiigrid ei söö inimesi.

L: Söövad küll! Ma olen näinud ühte filmi telekast, kus tiigrid sõid inimesi (intervjuu 5-aastase poisiga; Taimalu 2010)

Ebaproportsionaalsus motiivide mõõtmes

- **Ämblik hirmutab rohkem kui ahistaja.** Õpilaste (ka lasteaialaste) vastustes kohtab sageli üleloomulikke hirme ja loodushirme (putukad, loomad), samas mitmeid reaalelulisemaid hirme (nt liiklusavariid, kuritegevus), millest täiskasvanud pedagoogilistel põhjustel sageli räägivad, mainiti harva.
- **Väljamõeldu mõjutab reaalselt.** Koolipärimus 2018 küsitluskavas oli küsimus vampiiride kohta, enamik vastajaid teadvustasid, et vampiir on fiktsionaalne olend ega uskunud tema olemasolusse. Sellele vaatamata leidis vastajaid, kes omistasid looduses elavatele nahkhiirtele vampiirlikke jooni ja kartsid nahkhiiri – kujunenud assotsiatsioon teeb oma töö.
- Esialgse vaatluse põhjal **ei olnud** loodusega seotud hirmud suuremad linnalastel (mida võiks ehk eeldada, kuna nende kontakt loodusega on vähem vahetu), maapiirkondade lastel esines samuti irratsionaalseid loodushirme.

Motiivid ajalises mõõtmes: kas siis vanasti ei kardetud?

- **Ajastuomased motiivid.** Tänapäeva uskumustele iseloomulik: ülekaalukas hirm putukate ja ämblike, aga ka madude, tigude, konnade ees; hirm keskkonnakatastroofide ees (100 ja rohkem aastat tagasi info nendest ei levinud). Vanale pärimusele iseloomulik: moraliseerivad lood sellest, kuidas loodusele kahju tegija saab karistada; lood paigavaimudega seotud ohtudest; võitlus saaki kahjustavate putukatega.
- **Ajatud motiivid** (olemas nii 100 ja rohkem aastat tagasi kui nüüd): kõrvahargid lähevad kõrva ja söövad aju ära (ka mujal Euroopas); metsloomad murravad inimesi (kuigi Koolipärimus 2018 tekstides esines ka ratsionaliseerivaid arvamusi, et protsentuaalselt on Eestis ohtlikke inimesi tohutult rohkem kui ohtlikke loomi); madu hüppab inimesele kaela või nõelab; mets on ohtlik eksitajate tõttu (viimane motiiv tänapäeval vähenemas).

Vana ja uue pärimuse võrdlus - mets

- *Igas metsas on oma aldjad. Kasemetsa aldjad ei lähe ilmiski lepa- ega tammemetsa jne, ei ka kahest ühtesugu metsast teise. Aldjad piavad ise vaimude seltsist olema; lausa paha ei teha nad kellegile. Neid piab vanal ajal metsahoidjateks olema pandud. Pahasid inimesi piavad nad vahest hirmutama ja ära eksitama, nagu neid, kes pühapää puid raiuvad, rumalat nalja teevad ehk mis ajal tahes kuski paha asja piale lähvad. [...] Enne eksitamist näidata nad ennast ikka inimese (rohkem naesterahva) näol (H II 33, 766/8 < Jüri, 1888)*
- *Kõndisin sõbrannaga päevasel ajal külavahel ja olime suundumas metsa. Järsku kõrval olevast põõsast kuulsin laulmist või teisiti öeldes inimhäali, mis laulsid teatud viisil. Ma ehmatasin kohutavalt ja tahtsin võimalikult kiiresti minema saada. Tol hetkel me ei teadnud, et tol päeval oligi hingedepäev, ent hiljem seda teada saades olin kindel, et vaimud olid põõsas. (ID957, tüdruk, 15, 2018)*

Hetkeseis - võimalused

- Tänapäevase **loodus- ja keskkonnataju uurimusi**:
- Pungas, P.; Printsman, A. (2010). Soo rollid ja sookollid. Kalmre, E. (toim). *Tulnukad ja internetilapsed. Uurimusi laste- ja noortekultuurist*. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Triin Saar (2015). *Loodus on hirmutav ja ebamugav: Y-generatsiooni kogetud emotsioonid looduses: magistritöö*. Tartu: Eesti Maaülikool.
- Loodushirmude süvenemise kõrval paralleelselt trend lemmikloomade inimlikustamisele (< hingeloomad, kaitseloomad); ka paarikümnel õpilasel vaimutasandil metsloomast kaitseloom (nt hunt, kotkas).
- Lasteaiaaialised lapsed võivad küll karta teatud loomi, putukaid ja ka metsa, kuid on üldjuhul avatud **turvalisele kokkupuutele** looduse ja selle kohta käiva teabega (hilisemas eas see valmisolek võib väheneda).
- Eesti loodus ongi üks maailma sõbralikumaid, paralleel mujalt maailmast: lilapsofoobia – foobiline orkaani ja tornaadohirm; astrafoobia – foobiline äikesehirm. Lapsed ei tarvitse aduda, kui kaugel teleri kaudu kohalolev sündmus tegelikult geograafilises mõttes toimub.

Kuidas saavutada ennetavalt tasakaalustatum keskkonnakuvand?

- *Koolieelikutel on maailmast arvestatavad teadmised, kuigi suuresti implitsiitsed (selgelt sõnastamata ja teadvustamata). Vastupidiselt varasematele arusaamadele ei ole nende mõtlemine lihtsakoeline.... Uuringud on näidanud, et laste mõtlemine on üllatavalt mitmetahuline ja keeruline. Lapsed saavad kasutada tervet rida järeldamisprotsesse, mis moodustavad baasi teaduslikule mõtlemisele, olgugi et nende elukogemus on veel piiratud. (Duschl, Schweingruber, & Shouse, 2007)*
- **Meediasisu ei pea demoniseerima, vaid selgitama-kommenteerima.** Keskkonnaga seotud hirme aitab leevendada teadlik keskkonnahirmulugude jutustamine ja nende üle arutamine, samuti uurimine, kuidas arvati vanal ajal ja kuidas nüüd. **Veidi keeruline:** kuna täiskasvanud on lastele üldjuhul autoriteedid, võib olla raske selgitada, et osa teabest, mida täiskasvanud inimesed meedias vahendavad, ei olegi tõsi või on pooltõsi, ja et ka lähedastel täiskasvanutel võivad vahel olla ebarealistlikud eelarvamused ja hirmud.
- Heaks **selgitusvahendiks on pärimustekstid** (mis lasteaialaste puhul võivad vajada kerget keelelist lihtsustamist), näiteks loodusvaatluste täienduseks ka tekstiline osa.

Veel keskkonnahirmude puhul

- Ka naeruväärsena tunduvale hirmule ei pea vastanduma või seda negatiivseks pidama, vaid võib mõnda, et liblikas, sipelgas vm loodus võib ajada hirmu nahka küll ja hirmude eesmärk on inimesele midagi õpetada.
- **Fantaasiaga hirmu vastu** – paluda lapsel endal fantaseerida, mis teda aitaks (kasvõi maagia).
- **Teadusega hirmu vastu** – tutvuda turvalisel ja kontrollitud viisil, nt uurida putukat (kasvõi surnud putukat), selgitada, kui suured putukad üldse Eestis saavad olla, kas nad on mürgised jne, et vahel võib putukamürk hoopis raviks olla (mesilased). Või äikesehirmu korral selgitada, mis täpsemalt välgu sees toimub, kui palju lampe saaks ühe äikeselöögiga põlema panna jne.
- **Kirjanduse või filmiga hirmu vastu** – kui on mõni haakuv raamat või film, nt raamatus „Võlur Oz“ tornaadokirjeldus, rõhutada, et see on fantaasialugu ja seda Eestis ei juhtu.
- **Pärimusega hirmu vastu** – ussisõnad jm loitsud, selgitada, kuidas meie esivanemad on neid kasutanud. Tekkemuistendid putukate tekkimisest. Lisaks looma(muinas)juttudele (nagu Metsavaimu tänu) saab kasutada klassikalisi muistendeid tänapäeva laste hirmude ja loodustundmise üle arutlemiseks ja nii metsaelust realistlikuma pildi omandamiseks.

Konkreetsete loomaliikidega seoses - hunt

Vana hundiloits kariloomade murdmise vastu – ka keeleliselt huvitav (nt miks nimetatakse hunti nii erinevate nimedega – kaitsemaagia)

Metsasikku, metsasokku, metsa kuldane kuningas,

metsa halli harvalõuga, metsa peni pikkalõuga!

Ära salva salajalta, ära näksa nägemata,

ära puutu minu pulli, ära katsu minu karja!

Mine sohu sobistama, mine laande luusimaie,

pikki puida murdemaie, kivi külga kiskumaie! (Vigala, 1834).

- Ühtlasi pakub tekst lähtepunkti selgitamiseks, et kuigi hunte on Eestis vähe ja nad väga suure tõenäosusega inimest ei puutu, tekitavad nad paljudes endiselt hirmu. Samuti saab selgitada, miks on huntidest loodusele kasu (aitavad säilitada looduse tasakaalu). Mida hundid ise kardavad? Nt muusikat! Vana pärimuse järgi kaitsesid hundid inimest pahade vaimude eest (panid hoopis vaimud nahka). Rahvajutud loomakeele oskusest. Mida räägiks hunt, kui ta oskaks inimkeeles rääkida? Mis häälega ta räägiks?

Madu

Sõnad kaitseks ussi eest – taas huvitav jälgida keelekasutust: kirjasse-karjasse, viljasse-väljasse, näri näsipuid, näiteks saab harjutada linnu-loomariigiga seotud samaalgustäheliste väljendite koostamist.

*Ussikene, hullukene,
ära sa puutu minusse,
minu naisesse, lastesse,
minu kirjasse, karjasse,
minu viljasse, väljasse.*

*Mine lutsi luid,
näri näsipuid,
söö soost samblaid.
Saagu sa kivile, kännule,
seitsme taevatähe ala.*

Need sõnad olla ka hambavalu vasta väga mõjusad (E 776 (11) < Paistu, u 1900)

Näiteks saab arutelu käigus selgitada, kui suureks kasvavad Eesti maod, et on ainult üks mürgine liik. Kuhu lähevad talveks - eesti pärimuse järgi maa-alusesse riiki, ka tegelikult 0,5-2 meetri sügavusele maa alla. Ussikuningalood? Paljude rahvaste pärimuses maod seotud tarkusega – rästik on nii tark, et hoiab ise inimesest eemale, inimese lähenedes püüab eemale roomata ja salvab ainult ohus olles enesekaitseks. Mida kardab rästik? Kotkaid, toonekurgi, rebast, inimese lõhna ja tugevalõhnalisi aineid! Mida arvab rästik inimestest? Mida tahaks laps rästiku käest teada?

Loodushoiule manitsev pärimus

- **Metshaldjas kaitseb taimi**

Kord läinud ühel pühapäeval karjapoised metsa kuusekasvusi korjama, sest et karjapoistel see mood on, kuuskede noori kasvusi ära koorida ja siis süüa, mis üsna kenad maitsevad. Korruga näevad poisikesed, et metsast üks koletu pikk mees välja tuleb ja kurjalt poisikeste pääle vaadates nende poole sammub. Poisikesed olnud otse kangeks ehmatanud, sest nad ei ole iialgi sarnast suurt meest näinud, kelle pea veel natuke maad üle kuuskede ulatanud. Poisikeste juurde jõudes käratanud ta kurja häälega: "Kuidas tohite teie noori kuuskesid rikkuda! Kui teie veel ükskord noori kuuskesid rikute, siis tahan ma teid selle eest karistada, sest mina olen metshaldjas." Seda ära öeldes läinud ta kuusikusse tagasi, kust ta veel oma suurte silmadega üle kuuselatvade poisikeste pääle kurjalt vaatanud. Nüüd pääsenud ka poisikesed alles kangest kohmetusest ja hakanud kangesti karjades kodu pole jooksuma. Pääle seda ei ole karjapoised enam iialgi julgenud noori kuusekasvusi korjata ja süüa (H I 9, 282 (138) < Viljandi, 1897)

- **Voore Mustjärve tekkimine**

Sealt-rahva jutu järele on see järv olnud teises kohas, kus nüüd peab veel ainult paljas koht järel olema. Kevade alguses peab põhja peal natukene vett olema. Üks naine läinud lapse musti rätikuid pesema ja järv oli vihastanud ja läinud sealt ära. See on olnud sel ajal, kui soos marjad kasvavad, just siis olnud inimesed marjul ja üks hääl on hüüdnud: „Kai ja Mai, Mustjärv tuleb!“ (RKM II 258, 105/7 < Narva I, 1968)

- Miks sai haldjas kurjaks? Miks peab taimi kaitsma? Miks ei tohi kõiki puid maha raiuda? Miks ei tohi vett solkida?

Loodusnähtused - vihm

- Vihma ärasaatmise sõnad

*Üle, üle, vihmakene,
üle, üle ma ülendan.
Aja vihma Virumaale,
hoogu aja Harjumaale.
Virus vihma oodatakse,
Harjus hoogu palutakse.
Virumaal on mehed mustad,
mehed mustad, naised hallid,
poisid kannukarvalised,
tüdrukud ürisinised.
Vihu need poisid puhtaaksi,
vanad naised valgeeksi,
tüdrukud üliilusaks (RKM II 1, 70 (11) < Paistu, 1944)*

- Vihmaloitsu üle sobib arutada näiteks tüütult pika vihma möödumist oodates, võib ka seda lugedes ära proovida, kas mõjub. Samuti saab esile tuua, et Eestis on traditsiooniliselt kombeks pidada ilusaks päikselist ja kuiva ilma, aga see pole kõikjal nii, näiteks Lõuna-Itaalias ja mitmel pool Aafrikas peetakse ilusaks hoopis pilves ilma.

Kokkuvõtteks

- Linliku eluviisi, kiire elutempo jms tõttu jõuavad paljud perekonnad harvemini loodusesse, teave looduse/keskkonna kohta (sh keskkonnahirmud) ammutatakse suuresti meediast, esile kerkivad ebarealistlikud keskkonnahirmud ja -vastumeelsused
- Lemmikloomad lahus ülejäänud loomariigist (inimlikustamine)
- Muretsemiseks pole siiski põhjust – ressursid loodushariduseks, sealhulgas rahvapärimuse tekstid; lasteaiaõpetajatel-pedagoogidel oluline roll keskkonnateadlikkuse tõstjana ja ka keskkonnahirmude üle arutlemisvõimaluste pakkujana, kuna lasteaiaaeglastel lastel veel huvi ja vastuvõtlikkus olemas
- Pärimustekstide andmebaasid: www.folklore.ee

Mall Hiemäe

Väike
linnuraamat
rahvapärimusest

Aitäh kuulamast!

•

